

מנהיגות שמעבר לייאוש

המקרא מצייר את האופי האנושי בריאליזם נוקב. גיבוריו אינם גיבורי-על. אויביהם אינם הרשעים הארכיטיפיים. לטובים ביותר יש חסרונות; לגרועים מכולם יש לפעמים סגולות נדירות. אינני יודע על ספרות קודש של דת אחרת הדומה בכך לתנ"ך.

משום כך, קשה מאוד להשתמש בסיפורי המקרא כדי ללמד לקחי מוסר פשוטים של שחור ולבן. הרב צבי הירש חיות טען בספרו 'מבוא האגדות' שזו הסיבה לכך שמדרשי חז"ל רבים מפרשים את סיפורי המקרא מתוך הפיכה שיטתית של הטובים לטובים-לחלוטין ושל הרעים לרשעים שאין בהם מתום. יש בכך צורך חינוכי.

ועדיין, "אין מקרא יוצא מידי פשוטו"¹, וחשוב שלא נאבד קשר עין עם פשוטו של מקרא. נראה שאמונת-הייחוד ירדה לעולם כרוכה בהומניזם עמוק. אלוהים במקרא שונה תכלית שוני מאלי המיתוס. הללו היו אנושיים למחצה ואלוהיים למחצה. מתוך כך, בספרות האפית של התרבויות האליליות הגיבורים האנושיים היו אלוהיים למחצה.

המונותאיזם, לעומת זאת, יצר אבחנה חדשה בין אלוהים ואדם. אלוהים הוא אלוהי לגמרי, ועל כן גם בני האדם כולם

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

אנושיים לחלוטין: תמהילים מורכבים ומעורבים של חזקות וחולשות. אנחנו מזדהים עם גיבורי התנ"ך מפני שלמרות גדולתם לעולם אין הם חדלים להיות בני אדם – והם גם אינם שואפים להיות דבר-מה אחר. זה שורש התופעה שפרשת בהעלותך מספקת לה דוגמה מדהימה: פגיעותם של כמה מגדולי המנהיגים הדתיים בהיסטוריה לדיכאון ולייאוש.

ההקשר מוכר. בני ישראל מתלוננים על האוכל. "והאספסוף אשר בקרבך התאוה תאוה, וישבו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו: מי יאכלנו בשׂר? זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, את הקשאים ואת האבטחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים. ועתה נפשנו יבשה אין כל; בלתי אל המן עינינו" (במדבר יא, ד-ו). כבר שמענו סיפורים כגון אלה קודם (ראו למשל שמות טז). אלא שבפעם הזאת, משה חווה דבר שאפשר לקרוא לו רק התמוטטות:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה', "לָמָּה הִרְעִיתָ לְעַבְדְּךָ? וְלָמָּה לֹא מִצֵּיתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ לָשׂוּם אֶת מִשָּׁא כָּל הָעָם הַזֶּה עָלַי? הָאֲנֹכִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה, אִם אֲנֹכִי יִלְדֶּתִיהֶם, כִּי תֹאמַר אֵלַי שְׂאֵהוּ בְּחִיקְךָ כְּאִשֶּׁר יִשָּׂא הָאִמָּן אֶת הַיֶּלֶק עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּיו? מֵאִין לִי בָשָׂר לָתֵת לְכָל הָעָם הַזֶּה כִּי יִבְכוּ עָלַי לֵאמֹר תִּנֵּה לָנוּ בָשָׂר וְנֹאכְלָה? לֹא אוּכַל אֲנֹכִי לִבְדִּי לָשֵׂאת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה, כִּי כִבֹּד מִמֶּנִּי. וְאִם כֹּכָה אַתָּה עֹשֶׂה לִּי – הֲרֹגְנִי נָא הָרֹג, אִם מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ, וְאֵל אֶרְאֶה בְּרַעְיָתִי". (במדבר יא, יא-טו)

משה מתפלל למות! והוא אינו היחיד בתנ"ך. יש עוד לפחות שלושה ששאלו נפשם למות. ישנו אליהו, שאיזבל חרצה את דינו למוות אחרי שניצח את נביאי הבעל בעימות בכרמל. "וַיֵּרָא וַיִּקֶם וַיֵּלֶךְ אֶל נִפְשׁוֹ וַיָּבֵא בָּאֵר שֶׁבַע אֲשֶׁר לַיהוָה וַיַּנֵּחַ אֶת נַעְרֹו

שם. והוא הלך במדבר דרך יום ויבא וישב תחת רתם אחד וכתוב: אחת וישאל את נפשו למות, ויאמר, רב עתה, ה'. קח נפשי, כי לא טוב אנכי מאבתי" (מלכים א' יט, ג-ד).

דבר דומה קרה ליונה, לאחר שה' סלח לתושבי נינוה: "וידע אל יונה רעה גדולה ויחר לו. ויתפלל אל ה' ויאמר, 'אֲנִי ה', הלא זה דברי עד היותי על אדמתי, על פן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה. ועתה ה', קח נא את נפשי ממני, כי טוב מותי מחי" (יונה ד, א-ג).

ולבסוף – הנביא ירמיהו, שהעם לא שעה אליו ואף השפילו בפומבי: "פתיתני ה' ואפת, חזקתני ותוכל; הייתי לשחוק כל היום, כלה לעג לי... כי היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום... ארור היום אשר ילדתי בו, יום אשר ילדתני אמי אל יהי ברוך. ארור האיש אשר בשר את אבי לאמר ילד לבן זכר... למה זה מרחם יצאתי לראות עמל ויגון ויכלו בבשת ימי?" (ירמיה כ, ז-ח).

איני מתכוון להשוות בין נביאי התנ"ך למדינאי זמננו. יש להבדיל אלף אלפי הבדלות. אלה הם טיפוסים שונים, החיים בעידנים שונים ופועלים בסביבות שונות. ובכל זאת, תופעה דומה התקיימה גם אצל אחד האישים הדגולים ביותר בדורותינו, וינסטון צ'רצ'יל. לאורך רוב ימי חייו היה נתון להתקפים של דיכאון חריף. הוא קרא להם "הכלב השחור". פעם אמר לבתו שכל הישגיו בחייו יסתכמו בסופו של דבר בלא כלום. לחבר אמר שהוא מתפלל כל יום למותו. ב-1944 אמר לרופאו, הלורד מורן, שהוא מקפיד שלא להתקרב למסילת רכבת ולא להישען על מעקה סיפון פן יתפתה לקפוץ. שנייה אחת של ייאוש, הסביר, עלולה לשים קץ לכול².

מדוע דווקא בקרב גדולי הגדולים מרבה לאכול חרב הייאוש? אנתוני סטור, בספרו 'הכלב השחור של צ'רצ'יל ותופעות אחרות בנפש האדם' שממנו שאבתי את המידע שבפסקה הקודמת, מציע כמה תובנות פסיכולוגיות מאלפות. אבל ברובד הפשוט ביותר ניכרים מאפיינים משותפים ברורים, לפחות בין הנביאים: רצון עז ונלהב לשנות את העולם, משולב בתחושה עמוקה של אי-התאמה אישית למשימה. משה משתומם, "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים?" (שמות ג, יא). ירמיהו אומר, "הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי" (ירמיה א, ו). יונה מנסה לברוח משליחותו. תחושת האחריות של הנביא, הגורמת לו להיענות לקריאת אלוהים, תחושה זו עצמה עלולה גם להובילו גם להאשמה עצמית כאשר האנשים סביבו אינם נענים לקריאה זו.

ובכל זאת, אותו קול פנימי עצמו הוא אשר כומס גם את התרופה. הנביא איננו מאמין בעצמו: הוא מאמין באלוהים. הוא מקבל על עצמו את נטל ההנהגה לא מפני שהוא רואה עצמו מנהיג, אלא מפני שהוא מבין שישנה משימה שאיש מלבדו אינו מגלה נכונות לבצע. גדולתו מצויה לא בתוך עצמו אלא מעבר לעצמו: בתחושה שלו שהוא זומן למשימה שמוכרח להתבצע, גם אם הוא לא האיש המתאים.

הייאוש עשוי להיות חלק מהמנהיגות עצמה. כי כאשר הנביא חווה את ההשמצות, הגערות והביקורת, כאשר דבריו נופלים על אוזניים ערלות, כאשר הוא רואה כיצד אנשים מקשיבים למה שהם רוצים לשמוע במקום למה שהם צריכים לשמוע – או אז נושרות ממנו השכבות האחרונות של העצמי ומותרות רק את השלד: את המשימה, את השליחות, את הקריאה. וכזוה קורה, גדולה חרדה נולדת. מעתה, כבר לא אכפת לנביא

שהוא כרועה ללא צאן. חשוכות לא רק מלאכתו ומי שקרא לו לעשותה. הנביא מגלה אז את האמת שניסח רבי טרפון: "לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה".³

ושוב, בלי לנסות להשוות קודש לחול, אחתום במילות הזהב שאמר לפני יותר ממאה שנה נשיא ארצות הברית לשעבר תיאודור רוזוולט, המסכמות את האתגר שבמנהיגות ואת הנחמה שבה:

לא הביקורת היא החשובה, ולא האיש המצביע על איש המעשה שמעד או על המעשים שאפשר היה לעשותם טוב יותר. החשוב והראוי לתהילה הוא זה הנוכח בגופו בזירת ההתרחשויות, שפניו מרוחות באבק ובזעה ובדם; זה החותר בעוז, השֹׁגֶה ומחמיץ שוב ושוב, שכן אין מאמץ שאין בו שגיאות והחמצות, אך מוסיף וחותר לעשות את המעשה; זה היודע את הלהט הגדול ואת הדבקות הגמורה, המקדיש את כל כולו למען מטרה ראויה, אשר אם זכה נחל ניצחון והישג, אך גם אם לא זכה ונכשל – הרי נכשל לאחר שהעז וניסה; זה שמקומו לא יכירנו עם אותן נפשות קרות ונבוכות שאף פעם לא ידעו לא ניצחון ולא תבוסה.⁴

מנהיגות למען מטרה נאצלה עלולה לגרום ייאוש. אבל בייאוש הזה נמצאת התרופה.

1. בבלי, שבת סג ע"א.

2. על פי אנתוני סטור, הכלב השחור של צ'יצ'יל ותופעות אחרות בנפש האדם, מאנגלית: רות רונן, תל-אביב: דביר, 1999.

3. משנה, אבות ב, טז.

4. תיאודור רוזוולט, נאום באונוי סטודנטים בסורבון, 23.4.1910.